

ქისა და ათონის მონასტრების საბჭოს თავკაცთა მიმხრობა. პატრიარქმა და ბერძენთა სასარგებლოდ გადაწყვიტა, ქართველებს პასუხსავე თანამდებობათა დაკავება აუკრძალა, მთავარი საკრებულო ტაძარი ჩამოართვა და სამოღვაწეოდ პატარა ეკლესია მიუჩინა. მაგრამ ბერძნებმა მხოლოდ დროებითი წარმატება მოიპოვეს. პატრიარქის გადაწყვეტილება ბოლომდე არ განხორციელებულა. მომდევნო პერიოდში ქართველები კვლავ ჩანან წინამძღვრებად.

გაჭირვების დროს ათონელი ქართველები თანამემამულეებს მიმართავენ და ქართველი მეფეები თუ დიდებულები შეძლებისდაგვარად უმართავენ ხელს.

1453 წ. კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ თურქ-ოსმალებმა დაიპყრეს ათონის მთაც და დაარბიეს იქაური სავანეები. მრავალგზისმა დარბევა-აოხრებამ ქართველთა სავანე დასუსტა და დააუძლურა. ქართველმა მოღვაწეებმა კვლავ თანამემამულეებს მიმართეს და დახმარების სათხოვნელად საქართველოში წარმომადგენლები გამოგზავნეს. 1492 წ. ათონელი ბერები საქართველოში ჩამოვიდნენ, სამცხის ათაბაგ ყვარყვარე II ეახლნენ და შემწეობა სთხოვეს. ის „კეთილ მსმენელ ექმნა და შეეწია მათ“. ყვარყვარეს გარდაცვალების შემდეგ მისი ძენი „ქაიხოსრო და მზეჭაბუკ, კეთილმსახურნი მეფენი და ბატონნი, დიდად შეეწიენ მონასტრისა აღდგინებასა და მისთა საწიოვანთა და სადგურთაცა და დაცემულნი და განხრწილნი გოდოლიცა მაშინ ადევო და საფუძველითგან აღშენებულ იქმნა და ეკლესიისა გუმბათნი და გარე კარიბჭე და სხუანიცა ყოველნი სასარგებლონი სახმარებელნი აღმზადებულ იქმნენ“.

2. საისტორიო მწერლობა

საქართველოს ისტორია ლაშა გიორგის დროიდან გიორგი ბრწყინვალეს გამეფებამდე ეკუთვნის XIV საუკუნის ისტორიკოსს, რომლის სახელი უცნობია. იგი ისტორიას „ჟამთააღმწერლობას“ უწოდებს, ისტორიკოსს კი — ჟამთააღმწერელს. ამის გამო ივ. ჯავახიშვილმა თვით ამ ისტორიკოსს უწოდა ჟამთააღმწერელი და ჩვენს ისტორიოგრაფიაში მას ეს სახელი დაუმკვიდრდა.

ჟამთააღმწერლის ძეგლზეა აგვიწერს საქართველოს პოლიტიკურ ისტორიას, სახელმწიფო წყობას, მართვა-გამგეობის წესს, მცხოვრებთა რაოდენობას, გადასახადებს, საეკლესიო საქმეებს და სხვ.

ავტორი ფრიად განათლებული ადამიანი ჩანს, კარგად იცის მსოფლიო ისტორია, ქართულის გარდა, იცნობს ბერძნულ, სპარსულ და მონღოლურ წყაროებს, კრიტიკულად ეკიდება მათ. ამავე დროს, იგი ასახულებს თავის დამოკიდებულებას წყაროებისადმი. „ჟამთააღმწერლობა ჭეშმარიტების მეტყველება არს და არა თუალაბმა ვისთვისმე“, — ამ პრინციპით ხელმძღვანელობს ჟამთააღმწერელი. იგი გულისტკივილით აღწერს მეფის თუ რომელიმე დიდებულის მიერ ჩადენილ უღირს საცდევლს და სიამაყით მოგვითხრობს ცოტნე დადიანის, დემეტრე II, ავაგ სპასალარის ეჯიბის — დავითის (ივანე ახალციხელის ძის) გმირულ თავგადასავალს.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ჟამთააღმწერელი არ ემაყოფილება მოვლენების უბრალო აღწერით და ცდილობს ახსნას მათი გამომწვევი მიზეზები. საინტერესოა საქართველოს სამეფოს დაცემის მიზეზის ჟამთააღმწერლისეული ახსნა: იგი მიიჩნევს, რომ ქართველობა ღმერთმა ცოდვებისათვის დასაჯა, მოუვლინა „რისხვა ზეგარდმო უსჯულთებისა და ცოდვათა ჩუენთათვის“.

ჟამთააღმწერლის თხზულებას თვალსაჩინო ადგილი უკავია არა მარტო ქართულ, არამედ საერთოდ მონღოლური პერიოდის ისტორიოგრაფიაში, რომელიც არაბულ, სპარსულ, სომხურ, სირიულ და ევროპულ ენებზე შესრულებული არაერთი საისტორიო ნაწარმოებით არის წარმოდგენილი. იგი საყურადღებო ცნობებს შეიცავს არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ მონღოლთა უღუსებისა და მათ მიერ დაპყრობილი ქვეყნების ისტორიისათვისაც. დაცულია ზოგიერთი ისეთი ცნობა მასლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, რომლის მსგავსი სხვა წყაროებში არ გვხვდება.

ქართული, ბერძნული, სომხური ნარატული წყაროების გარდა, ჟამთააღმწერელს გამოუყენებია მონღოლური წყაროები, ხალხის აღწერისა და შემოსავლის დავთრები, ბაჟის წიგნები. იგი ვრცლად აღწერს მონღოლთა სადაურობას, ენას, ტომობრივ ორგანიზაციას, ყოფა-ცხოვრებას, სარწმუნოებას, თემუჩინის აღზევებას და მონღოლთა სახელმწიფოს წარმოქმნას, მონღოლთა დაპყრობით ომებს, მონღოლურ უღუსებს, მათი ბატონობის დროს დაწესებულ გადასახადებს. გვხვდება მონღოლურ-თურქული წარმოშობის მრავალი ტერმინი, რომელთაგან ზოგის ახსნას თავად ავტორი იძლევა. როგორც ჩანს, ჟამთააღმწერელს უსარგებლია თქმულებებითა და ზეპირგადმოცემებითაც.

ამრიგად, უამთაღმწერლის თხზულება ერთ-ერთი საუკეთესო პირველწყაროა XIII—XIV სს. წინა აზიის ისტორიის შესასწავლად. უამთაღმწერელი იხსენიებს თავის თანამედროვე კიდევ ორ ქართველ ისტორიკოსს — „ბერი ვინმე მღუიმელს“ და „წიგნის მეფეთა ბალუაშისთა და ნათესავთა მისთა“-ს ავტორს, რომელთა თხზულებებს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

XIV ს. ძველია აგრეთვე ქსნის ერისთავების საგვარეულო მატიაწე „ძეგლი ერისთავთა“, რომელიც ავგაროზ ბანდაისძეს უნდა ეკუთვნოდეს. იგი დაწერილია 1348—1400 წლებს შორის, ქსნის ერისთავთერისთავის ვირშელ III დროს. ავტორის ინტერესის საგანია კონკრეტულად ქსნის საერისთავო, მისი წარმოშობის ისტორია, ქსნის ერისთავთა მოღვაწეობა, მათი სამხედრო თუ საამშენებლო საქმიანობა. „ძეგლი ერისთავთა“ ტიპური ნიმუშია ლოკალური მატიაწეებისა, რომელთა შექმნა, როგორც წესი, ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტების პირობებში იწყებოდა.

ვახტანგ VI „სწავლულ კაცთა კომისიის“ ცნობიდან ვიგებთ, რომ ცალკე თხზულებათა სახით ყოფილა დაწერილი მეფე ბაგრატ V (1360—1393 წწ.) და მისი ძის კონსტანტინე I (1407—1411 წწ.) მეფობის ისტორიები, რომლებიც „სწავლულ კაცებს“ განახლებულ „ქართლის ცხოვრებაში“ შეუტანიათ. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ამ ორი თხზულების ავტორი XV ს. მეორე ნახევარში მოღვაწე ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს და იგი ბარათაშვილის გვარს ან მათ ყმათა რიცხვს უნდა ეკუთვნოდეს. არც ამ თხზულებებს მოუღწევია ჩვენამდე.

XIII—XV სს. კვლავ საგანგებო ყურადღების საგანი ყოფილა „ქართლის ცხოვრების“ კრებული. XIII საუკუნეში მასში შეუტანიათ „მატიანე ქართლისაჲ“ და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება. XV ს. მეორე ნახევრიდან შემოგვრჩა „ქართლის ცხოვრების“ შ. წ. ანასეული ნუსხა — კრებული, გადაწერილი ალექსანდრე მეფის მეუღლის, დედოფალ ანას ბრძანებით 1479—1495 წლებს შორის. ეს ხელნაწერი შემთხვევით აღმოაჩინა ივანე ჯავახიშვილმა 1913 წელს სოფ. ლამისყანაში, ჯამბაკურ ორბელიანების ოჯახში. იგი უძველესია „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერთა შორის. ზენით დასახელებული ორი ნაწარმოების გარდა, მასში შედის ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებები.

XIII ს. მეორე ნახევრიდან XV ს. ბოლომდე ლიტერატურის რაიშე დიდმნიშვნელოვანი ძეგლი არ შექმნილა, მაგრამ ლიტერატურული შემოქმედება გრძელდებოდა.

XIII—XIV სს. მიჯნაზე მაკარ მღვდელმა (მესხმა) თარგმნა და გადმოაკეთა „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა პეტრე ქართველისა, რომელი იყო ძე ქართველთა მეფისა“. პეტრე იბერის გარდაცვალების შემდეგ რამდენიმე მის მოწაფეთაგან დაწერა მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ისტორია. მათგან ერთ-ერთი — პეტრეს მოწაფის იოანე რუფუსის მიერ V ს. ბოლოს ბერძნულად დაწერილი თხზულება — გამოირჩევა სისრულითა და თანამიმდევრობით. ბერძნული დედანი არ შემონახულა, შემოგვრჩა VI საუკუნეში შესრულებული სირიული თარგმანი. სწორედ იგი უნდა იყოს მაკარის თხზულების საფუძველი. როგორც უკვე ვთქვით, ეს არ არის პირდაპირი თარგმანი, იგი მაკარს განუვრცია და გადმოუკეთებია. პირვანდელი სახით მაკარის თხზულება არ შემონახულა, იგი ცნობილია პავლე დეკანოზის რედაქციით, რომელიც XV საუკუნეს მიეკუთვნება.

XIII—XIV სს. მიჯნაზე მოღვაწეობდა „ქართველთა მნათობად“ წოდებული ნიკოლოზი, რომელსაც დაუწერია საგალობლები და „მრავალნი კანონნი“. სხვა ცნობები მის შესახებ არ მოგვეპოვება.

ამ პერიოდიდან ჩვენამდე მოაღწია ორმა აგიოგრაფიულმა თხზულებამ. ესენია „წამებაჲ ლუკა იერუსალიმელისაჲ“ და „წამებაჲ ნიკოლოზ დვალისაჲ“. ორივე XIV საუკუნეშია დაწერილი.

„ლუკა იერუსალიმელის წამება“ მრავალ საინტერესო ცნობას შეიცავს ჯვრის მონასტრისა და, საერთოდ, პალესტინის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის. ლუკა ქართველი, გვარად აბაშიძე, სამი წლის მანძილზე (1270—1273 წწ.) ჯვრის ქართველთა მონასტრის წინამძღვარი იყო. ესაა მამლუქთა მოძალებისა და მათგან მონასტრის დიდი შევიწროების პერიოდი. მამლუქებმა შეძლეს მონასტრის წართმევა ქართველთათვის, მაგრამ დავით VIII (1293—1311 წწ.) მოახერხა მისი უკან დაბრუნება. ამ ბრძოლის აქტიური მონაწილე იყო ლუკა იერუსალიმელი. მაჰმადიანობის მიღებაზე უარის თქმის გამო მას თავი მოჰკვეთეს.

ნაწარმოებში დაცული ცნობები დასტურდება არაბული წყაროებითაც. „ლუკა იერუსალიმელის წამებიდან“ ვიგებთ, რომ იერუსალი-

მში არსებულა ქალთა ქართული მონასტერიც, სადაც აღკვეცილა ლუკას დედა. დედათა ქართული მონასტრის არსებობას ადასტურებს კიდევ ერთი წყარო — სალომე ქართველის სვინაქსარული მოსახსენებელი: მკვლევართა აზრით, სალომე XIII ს. მეორე ნახევარში მოღვაწეობდა იერუსალიმის რომელიღაც ქართულ მონასტერში და ისიც, როგორც ლუკა, მამლუქთა ძალმომრეობის მსხვერპლი გახდა.

ნიკოლოზ დვალის მონასტერში მოღვაწეობდა. იგი ქრისტიანობისათვის ეწამა: 1314 წ. 19 თებერვლს მას დამასკოში თავი მოჰკვეთეს, ცხედარი კი ცეცხლში დაწვეს. „ნიკოლოზ დვალის წამება“ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის სირია-პალესტინაში მამლუქთა ბატონობის პერიოდის შესახებ. თხზულებიდან ჩანს, რომ მიუხედავად მამლუქთაგან ქრისტიანთა შევიწროებისა, ქართველები, სხვა ქრისტიანებთან შედარებით, გარკვეული პრივილეგიებით სარგებლობდნენ. ეს დასტურდება აღმოსავლური და დასავლური წყაროებითაც.

თხზულებაში დაცულია ცნობა კვიპროსზე ქართული მონასტრის არსებობის შესახებ. ეს უნდა იყოს ის მონასტერი დალია თუ ჟალია, რომელსაც დავითისა და თამარის ისტორიკოსები იხსენიებენ. როგორც ჩანს, იგი არსებობას განაგრძობდა XIV საუკუნეშიც.

4. სამართლებრივი კულტურა და კანონმდებლობა

XIII—XV საუკუნეებიდან მოღწეული საკანონმდებლო ძეგლები ადასტურებს, რომ საქართველოში იმუამად ფართო საკანონმდებლო მუშაობა მიმდინარეობდა.

XIII—XIV სს. მიჯნაზე შედგენილი ქართული სამართლის მნიშვნელოვანი ძეგლი, რომელიც ცნობილია ბექას სამართლის სახელწოდებით — „წიგნი სამართლისა კაცისა შეცოდებისა ყოველივე“. დამოუკიდებელი სახით მას ჩვენამდე არ მოუღწევია: XIV ს. მეორე ნახევარში ბექა მანდატურთუხუცესის შვილიშვილმა — ალბულა ათაბაგ ამირსპასალარმა მას 33 მუხლისაგან შედგენილი „სამართალი“ დაურთო. ამიტომ ამ ძეგლს, ჩვეულებრივ, „ბექა-ალბულას სამართალს“ უწოდებენ.

ეს სამართლის წიგნი სამცხე-საათაბაგოსათვის არის შედგენილი, მაგრამ რამდენადაც სოციალ-ეკონომიკური განვითარების სურათი სამცხესა და საქართველოს სხვა კუთხეებში დასწლოებით ერთნაირი

იყო, ბექა-ალბულას სამართლის წიგნი მთლიანად საქართველოს ვთარებაზე გეიქმნის წარმოდგენას.

ძეგლი მოიცავს სამოქალაქო ურთიერთობის ყველა სფეროს: სოციალურ წყობასა და სოციალურ ურთიერთობებს, სამართლის ინსტიტუტებს, სასჯელს ამა თუ იმ დანაშაულისათვის. საუბარია დანაშაულის ისეთ სახეებზე, როგორცაა მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, შეურაცხყოფა, მუქარა, ცილისწამება, ქურდობა, მექრთამეობა, ვნახისა და ხეხილის აჭრა, ყანის დათიბვა, ცეცხლის წაკიდება და სხვანი. აღნიშნულია საოჯახო სამართლის ნორმები.

ბექა-ალბულას სამართლის წიგნი ქართული ფეოდალური სამართლის ყველაზე სრულყოფილი ძეგლია, რომელმაც დიდი გავლენა მიახდინა შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობაზე. — გიორგი ბრწყინვალეს „ძეგლის დადებასა“ და ვახტანგ VI სამართლის წიგნზე.

„ძეგლის დადება“ ქართლის მთიანეთისათვის შექმნილი სისხლ სამართლის კანონთა კრებულია, შედგენილი გიორგი ბრწყინვალე მიერ. იგი შედგება შესავლისა და 46 მუხლისაგან, რომელთაგან 4 სისხლის სამართლის დარგს განეკუთვნება. მონდოლთა ბატონობის პერიოდში ბარისა და მთის ურთიერთობა გართულდა, შესუსტდა მჭფის ხელისუფლების გავლენა მთაზე. „ძეგლის დადება“ სწორედ მთაში საქართველოს ფეოდალური სახელმწიფოს შერყეული გავლენა აღდგენას ისახავს მიზნად.

საყურადღებოა ისიც, თუ როგორ შეუდგენიათ კანონთა ეს კრებული: გიორგი ბრწყინვალეს წინასწარ შემოუვლია მთიანეთი დარია ლამდე, მოუწვევია თემის ერისთავნი, ხევისბერნი და ჰაეროვანნი (მთის თავისუფალი მოსახლეობის წარმომადგენლები), მოუსმენია მათთვის, ვაცნობია იქაურ საქმესა და ვითარებას, მთის სალოცავებშულტცია და ბარში დაბრუნებულა. შემდეგ შეუკრებია ქართლის კათალიკოსი, ეპისკოპოსნი, ვეზირნი და მოურავნი და ასე ერთობლივად შეუმუშავებათ სამართლის ნორმები.

„ძეგლის დადება“ შეიცავს საინტერესო ცნობებს სახელმწიფო წყობისა და სამეფო კარის შესახებაც. კერძოდ, მასში მოხსენიებული „დარბაზი“ და მისი ზოგიერთი ფუნქცია. დარბაზი მუდმივმოქმედი დაწესებულება ჩანს, რომელიც მეფესთან ერთად წყვეტს რთულ სახელმწიფოებრივ საკითხებს. დარბაზს უნდა მოხსენდეს მამული ჩამორთმევისა თუ დაბრუნების საკითხები.

გიორგი ბრწყინვალეს დროსეა შედგენილი ძეგლი, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს სახელმწიფო წესწყობილებისა და ქვეყნის შინაგანი ორგანიზაციის შესასწავლად — „ხელმწიფის კარის გარიგება“. ეს არ არის მოქმედი კანონი, ოფიციალური აქტი. იგი მეფის კარისკაცის, რომელიდაც მაღალი რანგის მოხელის მიერ პრაქტიკული მიზნით შედგენილი ძეგლია — სახელმძღვანელო კარისკაცებისა და ყველა მოხელისათვის. ესაა ერთგვარი კრებული, კოდექსი, რომელიც აწესრიგებს საშუალო კარის ფუნქციონირებას, მოხელეთა და ხელისუფალთა უფლება-მოვალეობებს, დაწესებულს სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა მეფის მიერ და შემდეგ ჩვეულებად დამკვიდრებულს. ის ფაქტი, რომ სახელმწიფო წესობილების საკითხებზე ამგვარი შრომები იქმნებოდა, იურიდიული აზროვნების მაღალი დონის მაჩვენებელია.

„ხელმწიფის კარის გარიგების“ ძირითადი წყარო მოქმედი კანონმდებლობაა. მის გარდა, ავტორს უსარგებლია ამ საკითხზე არსებული ლიტერატურით (იგი ეკამათება ასეთი შრომის სხვა ავტორებს) და კარგად სცნობია მატრიანებიც.

XIII—XIV საუკუნეებშია შექმნილი საერო სამართლის კიდევ ორი საკანონმდებლო ძეგლი: „წესი და განგება მეფეთა კურთხევისა“ და „მთავართა და ერისთავთა დადგინების წესი“. პირველი მათგანი მეფეთა საეკლესიო კურთხევის წესი კი არ არის, არამედ სახელმწიფოებრივი წესის განგებაა, რაც საყურადღებო წყაროა მეფის ხელისუფლებისა და სამოხელეო წესწყობილების შესასწავლად. მეორის მნიშვნელობას კი ის განსაზღვრავს, რომ როგორც მისი შესწავლა ცხადყოფს, საქართველოში (ისევე როგორც სხვა კულტურულად დაწინაურებულ ქვეყნებში) შემუშავებული ყოფილა არა მარტო მეფის, არამედ მეფის ხელქვეითი მმართველი პირებისა და მოხელეების „დადგინების წესიც“.

5. ხუროთმოძღვრება, ხალხთა

XIII—XV საუკუნეების მანძილზე ხუროთმოძღვრებისა და ხელოვნების არაერთი ძეგლი იქმნება, მაგრამ თანდათან ძლიერდება დაქვეითების ტენდენცია. XIV ს. მეორე ნახევრიდან აშკარად იჩინეს თავს როგორც პროფესიული დონის დაქვეითება, ისე ზოგი ახალი

სტილისტური ნიშანი — ძეგლთა მხატვრული მთლიანობის დაკარგვა, ეკლექტიზმი, ჩუქურთმების ხელოვნური სიმშრალე და სხვ.

ამ პერიოდის ძირითადი ხუროთმოძღვრული ძეგლები სამცხეშია თავმოყრილი, რადგან იქ, საქართველოს სხვა ნაწილებთან შედარებით, უკეთესი მდგომარეობა იყო. სამცხის ძეგლებიდან უნდა დავასახელოთ ზარზმის ტაძარი და სამრეკლო (XIV ს. დასაწყისი), აშენებული სერაპიონ ზარზმელის დროინდელი მონასტრის ფარგლებში; თისელის, ბიეთის, ჭულეს ეკლესიები (XIV—XV სს. მიჯნა). ზარზმასა და ჭულეში (ისევე როგორც საფარაში) ყოფილა სამცხის ათაბაგთა პორტრეტები, ჭულეს ეკლესიის მოხატვა, წარწერის თანახმად, 1381 წ. დაუსრულებიათ.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს საფარის წმ. საბას ეკლესია (დიდი მონასტრის ანსამბლის ნაწილი), აგებული XIII ს. 80-იან წლებში სამცხის ათაბაგის ბექა მანდატურთუხუცესის მიერ. ხუროთმოძღვარი ყოფილა ფარეზასძე, რომლის სახელი იხსენიება სარკმლის წარწერაში ტაძრის დასავლეთის კარიბჭეზე: „სრულ იქნა საყდარი ესე საძირკულითვე ყოველითა ფერითა ხელითა ფარეზასძისათა. შეუნდვნენ ღმერთმან“. საფარაშივე შემოინახა რელიეფი — მამაკაცი გონილითი და ჩაქუჩით ხელში, წარწერით: „ფარეზს შეუნდვნენ ღმერთმან“. საფიქრებელია, რომ ეს ფარეზა მამაა საფარის მშენებლისა, რომელსაც თავისი ხელობა მეძვედრობით ჰქონდა მიღებული.

ფარეზასძე, როგორც ჩანს, ბექა მანდატურთუხუცესის კარის ხუროთმოძღვარი იყო და ხელმძღვანელობდა საფარის მთელი კომპლექსის მშენებლობას (საფარაში დარჩენილია იმდროინდელი სამრეკლოსა და სასახლის ნანგრევები). წმ. საბას ტაძარი ჯერ კიდევ მრავლად შეიტანეს XII—XIII სს. მიჯნისათვის დამახასიათებელ ფორმებსა და ელემენტებს, მაგრამ აშკარად იგრძნობა ამ ტრადიციებიდან მოწყვეტის ნიშნებიც. ფასადთა კომპოზიციის მხრივ ძეგლი მოკლებულია მთლიანობას, მოტივებით მდიდარ მის მორთულობაში ერთგვარი მოღუნება იგრძნობა. ტექნიკის მხრივ ჩუქურთმათა შესრულება მაღალ დონეზეა. გამოცდილი ოსტატის ხელი ჩანს საინჟინრო-სამშენებლო თვალსაზრისითაც: ტაძრის ასაშენებლად საჭირო გამხდარა სავანეობა საყრდენი კედლების ამოყვანა ციცაბო კლდის პირას, რაც ბრწყინვალედ განხორციელდა. ნაგებობამ დღემდე თითქმის დაუზიანებლად მოაღწია.

საქართველოს სხვა კუთხეებში XIII—XIV სს. აგებული ძეგლები